

OMAD JA VÕÕRAD KODUAIAS

Esseistlik mõtiskelu puude ja ilutaimede tähtsusest ja tähtsusest meie ümber

Marju Kõivupuu

Tallinna Ülikooli maastiku ja kultuuri keskus, vanemteadur

Artikkel on seotud Kultuuriteooria Tippkeskuse ja sihtfinantseeritava teadusteemaga
„Maastikupraktika ja -pärand“ (SF010033s07).

Tavaliselt on nii, et lühemale või pikemale kirjatööle eelneb mingi isiklik lugu, teinekord millegi näilisel tühisegi teadvustamine või kogemine, millest miski saab alguse. Selle teksti eellugu ulatub eelmisse aastatuhandesse. Ühel järjekordsel võrukeste kokkusaamisel Kaika suveülikoolis hakati arutama, millises ajaloolise Võrumaa nulgas-kolgas on kombeks olnud kodutalu ümber ka lilli ja ilupõõsaid istuda, millises aga on seda tegevust peetud mõttetuks ning veidraks aja ja raha raiskamiseks. Hargla kihelkonna Mäe-Matsi ja Urvaste kihelkonna Vahtsõ-Horma talude sellekohase võrdluse leiab Võro-Seto 1999. aasta „Tähtraamatust“. *Talu ümbre ilutaimi istutajat imeteläs hirmutulõ*¹ [Hargla]. – *Taluümbusõ iist hoolitsõ-das – istutõdas puid, puhmõ, lilli ja muud säänest kraami* [Urvaste] (Faster 1999: 62–63.)

Oma lapsepõlvest, sealtsamast Hargla kihelkonna Saru külast ja Saru-Mäepõrust mäletan kahte naist, mõlemad sugulased, kellele polnud lasteõnne antud. Mehed olid neil mõlemal Nõukogude mobilisatsiooni eest mõneks ajaks metsa läinud ja sinna tervise jätnud. Nii räägiti. Mõlema naise näputööoskused ja kokkamiskunst oli külast kaugemalgi kuulus, ent keelt teritati nende piinlikus korras (ilu)aedade asjus, kus toretsesid tokkroosid, keisrikroonid², pojengid, gladiolid, kõikvõimalikes toonides jorjenite³ „totud“⁴ ning hilissügisel astrid ja krüsanteemid. Kartulivagude vahele külvati „tillililli“ – aedtilliga sarnaste lehtedega hapraid, värvikirevaid kõrgekasvulisi kosmoseid. Majatagused valged roosid, keldrikoopal laiutavad karuste lehtedega punased topeltmoonid – tegelikult küll idamagunad (*Papaver orientale*) –, metsiku moega seebililled (*Saponaria officinalis*), mida nelkideks või talinelkideks kutsuti, ja kollased „talvejorjenid“ kuulusid nii või teisiti asja juurde. Ning nõorsirgete rungulivagude⁵ vahelt ei õnnestunud ka kõige parema tahtmise juures leida umbrohulibletki. Ning mis toona, 1960.–1970. aastail oli külakohas veel eriline – nende mõlema naise toalilled kolektsioon oli samuti piisavalt muljetavaldav. Ümberkaudsed sünnipäevad, pulmad ja matused käisid iseäranis sügistalviti ikka

1 „Talu ümber lillede istutajat ei jõuta ära imestada.“

2 Tullililliad (*Lilium bulbiferum*) ja krookuslilliad (*L. bulbiferum L. var. croceum*, varasem nimetus *L. croceum Chaix*).

3 Jorjenid ehk daaliad (*Dahlia*).

4 S.o tutid.

5 *Rungul* – sööda- või loomapeet, Hargla kihelkonna keelpruuki mugandunud otselaenu läti keelest.

ka nende juurest „läbi“. Sest üheks või teiseks puhuks läks siis ikka tarvis oksake mirti⁶, kimbuke asparaagust, kaks-kolm kunstlikuna, „järeletehtuna“ mõjuvat vahast kallaõit, pisut hiljem ka uudistaimi: lüli- ehk jõulukaktust, alpikanni, gloksiinat, ratsuritähte. Istikuid, lillesibulaid ja -juurikaid vahetati külas ikka käest kätte, samamoodi levisid õpetused, kuidas üht või teist (toa)taimet kasvatada, ja jutudki. Et kelle käes üks või teine taim edeneb või ei edene, milliseid, mitu, mis värvi ja mis õitega lilli sobib millal kinkida ja miks; missugused lilled on toonud saajale õnne, missugused õnnetust. Haruldase ilutaimet – kasvas ta siis õues, palkonil või aknalaul – omaniku staatus aga oli nagu friikide puhul ikka: mitu kraadi kangem „tavalise“ maanaisest omast.

Kirglike taimekolleksionääride hingeelu avab võluvalt Karel Čapek oma „Aedniku aastas“: *Seevastu pole võimalik leida ühtegi pühakut, kellel oleks käes floksi- või jorjeniois, mistõttu inimesed, kes pühenduvad nende lillede kultuse teenimisele, ongi sektandid ja rajavad vahel omaenda usulahu. Ja miks ei võiks neil usulahkudel olla oma pühameeste elulugusid? Proovigem kujutleda Daaliast pärit oleva püha Georginuse elukäiku. Georginus oli lugupeetud ja jumalakartlik aednik, kellel õnnestus pärast pikki palvetamisi aretada esimesi georgiine ehk jorjeneid. Kui paganausuliste keiser Floxinianus sellest kuulda sai, läks ta vihast põlema ja saatis oma sõjamehed välja, et nad jumalakartliku Georginuse kinni võtaksid. „Sina, juurikakasvataja!“ käratas talle keiser Floxinianus. „Nüüdsest peale pead sa kummardama ära-õitsenud flokse!“ – „Ei kummarda,“ vastas Georginus meelekindlalt, „sest jorjenid on jorjenid, aga floksid ainult floksid.“ – „Raiuge ta tükkideks!“ röögatas julm Floxinianus, ning püha Georginus Daaliast raiuti tükkideks ja tema aed tehti maatasa ja külvati täis vasevitrioli ja väävlit.* Aga püha Georginuse puruksraitud keha tükkidest said nubulad, millest võrsu-

6 Harilik mürt (*Myrtus communis*) kuulub koos rosmariiniga vanimate toas kasvatatavate taimede hulka. Pärit Lõuna-Euroopast ja Põhja-Aafrikast. Kesk-Euroopasse toodi esimesed mürdid keskajal. Esmalt leidsid need oma koha kasvuhoonetes ning lossiaedades sidruni- ja apelsinipuude kõrval. 16. sajandil hakati mürti taas kasutama pruudi ehtimiseks. Samast ajast on pärit ka komme pärjast võetud mürdioks kasvama panna. Mürdiga on seotud rikkalikult rahvapärimest ja uskumusi. Araabia pärimuse kohaselt kohaselt viis Aadam selle taime endaga paradiisist kaasa, et istutada patusele maale vähemalt üks taim, mis pärineb taevalistest aedadest. Seepärast tuntakse mürti ka lootuse sümbolina. Teiste andmete kohaselt on mürdi kodumaaks Pärsia, kust see iidsetel aegadel toodi Egiptusesse. Vaaraode mälestusmärkidel kannavad nutvad ja rongkäigu ees kõndivad naised mürdioksi. Mürdist punutud pärgadega austati Rooma kangelasi kodanikuvapruse eest ja sõdalasi võidu eest. Tänapäeval ei soovitata mürti toas kasvatada, kuna vajab talvitumiseks jahedat ja valget ruumi, valgust ning ühtlast niiskust. (Niiduviir, Rünk 1998.)

sid kõik tulevased jorjenid, ja nimelt pojeng- ja anemoonjorjenid, lihtõisikulised ja kaktusjorjenid, ristõielised ja minjooon-jorjenid, pompoon- ehk pisiõisikulised jorjenid, rosett-ja kolarettjorjenid ning nende hübriidid. (Čapek 1964.)

Õue-, vilja- ning kasu- ehk murupuud (need on siis rahvakeeli kas metsast või kuskilt mujalt hangitud ilupuud) on tubli sajand ja enamgi veel taluõuesid ümbritsenud. Puude latvade järgi tunti ära oma kodu või naabrite majapidamine, nad olid maastikul olulisteks märkideks. Kalevi Kull on saatesõnas Ants Viirese raamatule „Puud ja inimesed“ kirjutanud: *Puude ja majade eluiga on kaunis ühepikkune, vahel kestavad ühed kauem, vahel teised. Niisamuti nagu arhitektuur kannab märke inimese varasemast elust, on puud meie maastikel teejuhtideks ajaloo rekonstrueerimisel. [...] Vanad talukohad on üles leitavad sealsete puude ja põõsaste järgi.* (Kull 2000: 192–193.)

Ja kui lugeda vanu rahvalaule Hurda ja Eiseni kogudest, siis leiab sealtki väite, et kaugemalt tulles tunti kodu ära kõigepealt ikka seda ümbritsevate õuepuude järgi ja võõrale juhatati teedki neidsamu „puumärke“ kasutades, pisukest pidet: *Kellel see vesi ligidal, / kellel pihlakas punane? // Liblikul vesi ligidal; / Villemi pihlakas punane. // [...] Kelle õunapuu ilusa, / kelle aed on okseline? // Niidu õunapuu ilusa, / Otsa aed on okseline.* (Ambla, E 7457/8. 1896–97.) *Kellel need puud punavad? / Kristjani puud punavad. // Kelle õue on murune? / Tossi õue on murune.* (Jõhvi. H II 1, 653 (841). 1888.)

Kodu punaste pihlade all? Või hoopis lagedal väljal?

Rahvusromantilisel meelestatuna oleme harjunud kujutlema „vana eesti talu“ rohelusse uppununa, põlipuudest ümbritsetuna. *Üle kodumäe kumera kupli / suveöö sumestav valu. // Toomingad valvavad talu, / üle ussaia vaatavad kopli,* kirjutas Henrik Visnapuu (Visnapuu 1934). Ja kas mitte just seetõttu ei tekita linnadetagused uusasumid või nn põllukülad tänapäeval meis teatavat tõrget, et nad asuvad lagedal väljal ja tunduvad „alasti“ – majade ümber puuduvad suured puud ehk kõrghaljastus ja lopsakad hooldatud või juba metsikuks muutunud iluaiad, mis annavad tunnistust põliskasustusest ja elulaadi traditsioonilisusest. Väideta-

valt ei saanud nõukogude ajal hoonet üle anda ilma kõrghaljastuseta, tänu millele on praegu Tallinnas meeldivalt rohelised näiteks Mustamäe ja Õismäe linnaosa, mis samuti omal ajal rajati suuresti lagedatele põldudele. Samuti pole meil tänapäeval kombeks näiteks linnades suurte ostukeskuste – „poelinnade”⁷ – ümbrust (kõrg)haljastada. Rohelusse investeerimist pole suuresti majanduslikule edule orienteeritud Eesti ühiskonnas kuigi oluliseks peetud. (Aaspõllu 2009.) Võimalik, et just see tõttu võitleb osa inimesi kodanikualgatus korras vanade allee- ja pargipuude säili(ta)mise eest linnaruumis ka siis, kui see alati pole kõige mõistlikum.

On tähelepanuväärne, et sama tendents – võimalikult vähe „elusloodust”, mis nõuab järjepidevat hoolt ja aega – paistab silma ka meie kalmistukultuuris. Vanad kalmistud tunneb maastikus kaugemalt sageli ära seal kasvavate põlispuude järgi. Uutel kalmistutel või kalmistu uusosadel, millest nii mitmedki on rajatud lagedale, pole samuti kõrghaljastusele erilist tähelepanu pööratud. Eluslillede asemel aga kasutatakse

Nn kaptenimaja stiilis uuselamu Lahemaa rahvuspargis. Ilma haljastuseta mõjub ka kõige traditsioonitundlikumas stiilis ehitatud (elu)hoone kui alasti inimene linnauulitsal. M. Kõivupuu, 2009.

Hooldatud ja rohelusse rüütatud ümbrusega majapidamised Lahemaa rahvuspargi territooriumil tekitavad tunde asustuse põlisusest ning loovad ja kinnistavad ettekujutust traditsioonilisest elulaadist maal. M. Kõivupuu, 2008.

⁷ Selle uudissõna autoriks on 7-aastane Martin, siinkirjutaja noorim poeg.

Muru kleebib mulla peale, kasteheina kalmu peale... Loodust imiteerivad tehismaterjalid võtavad võimust ka meie kalmistikultuuris. Saaremaa Kudjape kalmistu. M. Kõivupuu, 2008..

ka juba maakalmistuil hauaplatside ehtimiseks senisest järjest enam kunstlilli ning vana regivärssi ümber öeldes võib väita, et moodne inimene *kleebib muru mulla peale, kasteheina kalmu peale...* Nimelt on mõnelgi Eesti kalmistul hakatud hauaplatse katma rohelist muru imiteeriva kattevaibaga, mis algselt on mõeldud rõdude, terrasside jne põrandate katmiseks. Kalmude kaunistamist kunstlilledega põhjendatakse sellega, et tehislilled seisavad kaua ilusad ja kellel see ikka nii väga aega ja võimalust on kalmistu(te)l hauaplatsi regulaarselt hooldamas ja suvelilli kastmas-rohimas käia.

Ajalooürikute ja etnoloogiliste uurimuste alusel tõdeme, et (vilja)puude istutamine ja iluaedade rajamine talude ümber on siinmail olnud siiski suhteliselt hiline nähtus. Ants Viirese väitel sarnanesid muistsed eesti külad pigem tänapäevaste vepsa ja karjala metsaküladega, kus puud puuduvad hoopis või on neid vaid

Koolimäe küla koolimaja rajamine metsa 1920ndatel. L. Lodessoni erakogust.

üksikuid leida. *Mets surus end isegi igalt poolt peale, raske tööga tuli temalt võita vähest põllumaad* (Viires 2000: 166).

Teisalt on eestlane harjunud pidama ennast puudeusku inimeseks. Selleks tarvitseb vaid jälgida inimeste reaktsioone, kui avaliku arutuse alla tuleb mõne linnapargi uuendamine või põlistena⁸ tunduvate alleepuude väljavahetamine. Loodusest võõrdunud linnainimese ei taha endale tunnistada, et ka puud on surelikud ning ainult reservaatides on puudel võimalus surra loomulikkult surma.

Aino Aaspõllu, Eesti Dendroloogiaseltsi esinaise sõnul ei ole iga võsa mets ega iga loodusaktivist looduskaitaja. Ka ei tohiks tema sõnul anda vaba voli iga-sugustele aferistidele ja kadedatele naabritele tegutseda looduskaitaja sildi all ning korjata allkirju. Kui need kodanikud oleks tõelised looduskaitjad, siis peaks nad esimeses järjekorras seda välja näitama oma õue peal. Näiteks istutama uusi puud ja põõsaid, kus saaks linnud elada, leiab ta ning tõdeb samas: *Viimasel ajal*

8 UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni kohaselt mõõdetakse kultuuri traditsioonilisust inim põlvdes. Mingi tava, kombe jne traditsioonilisusest saab kõnelda siis, kui see on kestnud vähemalt kaks inim põlve. Ühe inim põlve kestuseks loetakse 25-30 aastat. Emotsionaalse mälu seisukohalt peame põliseks neid kultuuriloominguid, mis meie (ja ka meie vanemate) eluajal pole nähtavalt muutunud.

lehest muud ei loegi, kui et jälle keegi paha arendaja kavatses ehitada suure maja linna juurde, jälle raiutakse puid! Kas seda võsa saab üldse puudeks nimetada, ei küsita. Puud on kasvanud lausa vundamendi kõrvale, kuhu vähegi on saanud. Kuna nad on kasvanud liiga tihedalt, siis pole neil korralikku võra, nad on igerikud, sageli viltused. (Alas 2005.)

Kui heita korraks pilk usundimaailma, siis puust kui elu allikast ning inimsoo sünni ja taassünni kindlustajast annavad tunnistust pea kõigi maailma (metsa)rahvaste uskumused ja usundid. Ka eestlaste rahvaluules ja -usundis peegelduvad metsa, puude ja talurahva suhted. On tähelepanuväärne, et eesti rahvapärimuse kohaselt polegi püha puu puhul oluline mitte niivõrd selle liik, vaid muud, just sellele konkreetsele puule iseloomulikud või tähtsad omadused: vanus, eriline suurus, kuju, lehestik vms (vt Viires 2000: 64). Iseäranis tähtis on puu vanus, tema põlisus – mida vanem puu, seda austusväärsem ja püham. Puud elavad kauem kui inimene, rahvas kauem kui mets, ütleb Lennart Meri 1977. aastal valminud filmis „Linnutee tuuled“. Põlis- ja pühapuud oleme oma rahvausus ja folklooris kujutlenud hingeliste olenditena, kellele saab vajadusel muret kurta, kellega rääkida, kellega tunda füüsilist lähedust. Usutakse, et puu embamine, puu vastu selja toetamine annab head energiat. Nii kasu- kui viljapuude käekäigu järgi on ennustatud inimese saatust ja suguvõsa käekäiku. Kasu- või viljapuud istutati ju sageli seoses mõne tähtsa peresündmusega – uue maja valmimine, naisevõtt, lapse sünn, ristimispidu.

Aga mitte tuldud teed rehealuse otsast, laitest ei lähe Mann koju, õue, vaid kaudu, tare tagant, läbi kartuliaia poeb ta alla-õue ja värvast sisse kambriotsa. Istub murule maha ja ei pane nagu tähelegi, et istub jälle oma toominga juures, oma ning ema õnnetoominga juures, mis ema istutas siis, kui Manni veel ei olnudki. Ei ole Mannil ka pilku ristiisa kase jaoks, mis säälsamas lähedal. Nii valus on löödud õlg. (Haava 2006: 161.)

Nõukogude ajal püüti juurutada kommet, et inimese siit ilmast lahkudes tuleks istutada puu, kuid see ei saavutanud rahva hulgas populaarsust.⁹

⁹ Siinkohal meenub ka üks välitööl kuulnud lugu Urvaste kihelkonnast 1990ndate algusest. Taluvärvavas kasvas pooleldi kuivanud pihlakas. Pere oli küüditatud Siberisse ning peretütar sealt 1950ndate lõpus isatallu naasnud. Pihlakas oli peret siiski kõige kurja eest kaitsnud, arvas perenaine, sest paljud jätsid

Pihlakas ongi üks meie taluõuede populaarsemaid ilupuid¹⁰ kaskede, pärnade, pajude, toomingate, haabade, tammede, vahtrate, jalakate ja saarepuude kõrval (vt ka Loorits 2000). Vähenõudlikust, ent rahvauskumuste kohaselt tugeva ravi- ja tõrjemaagilise väega pihlakast usuti, et ta hoiab kurja, haigused ja äikese hoonetest eemal. Kuid pihlakavitsaga löömine võis kaasa tuua mitmesugust halba: tüdruk jäi vanatüdrukuks, loom jäi kõhnaks või suri ära. Seepärast keelati lastel teisi pihlakavitsaga lüüa (vt ka Viires 2000: 152). Usk pihlaka üleloomulikku väkke on tuntud olnud nii soome-ugri kui Euroopa rahvaste juures laiemalt (Viires 2000: 155). Ning tähelepanuväärne on ehk seegi, et *pihlakas* on üks neist väheseid puunimesid, mis eesti keelest võeti üle kohalikku saksa keelde (baltisaksa *Pilebeer*, *Pihlbeer*), kus see muutus üldkasutatavaks (Viires, *op. cit.*).

Tähelepanuväärne on seegi, et baltisaksa kultuuriruumi tõttu on kõikidele siinsetele võõrliikidele kinnistunud vanemas rahva-, kuid ka ametlikus keeles täiend „Saksamaa“. (Lõuna)eestlased tunnevad näiteks ilupuudena veel „Saksamaa haaba“ (paplit) ning „Saksamaa kuuske“, milleks võib olla lehis, nulg või ükskõik missugune teine võõramaine okaspuu, samuti „Saksamaa kadakat“ – elupuud, mida istutati nii algselt kodusiluks kui kalmistule (vt ka Loorits 2000).

Järjekordsetel üleriigilistel Tartu lõõtspillipäevadel 2005. aasta augustis istutati Toomemäele lõõtspillimeistri August Teppo (1875–1957) auks pihlakas, et puu vägi innustaks ja hoiaks tänaseid mängijaid ja rahvatraditsioonide jätkajaid. Puuistutamise tseremooniat viivad läbi Kadri G. Laube ja Marju Kõivupuu. K. Kõivupuu, 2005.

oma elu ja tervise Siberisse, kuid nende perest enamik mitte. Ja puu olnud kuivanud just sealtpoolt, kuhu jäänud see talu, kus elasid arvatavad pealekaebajad.

10 Lõunaestlased nimetavad neid kasupuudeks – puud, mis jäeti kasvama-kasuma.

Surematust tähistavad meie kliimavöötmes igihaljad puud: mänd, kuusk, juga-puu, elupuu jt. Viljapuud, samuti kevadel lehtivad oksad sümboliseerivad omakorda eluringi igikestvust. Tähtsusetu pole seegi, et puu sakraalsus säilib selle kuivades või murdudes (Kaasik 2007: 58) ning vana pühapuu asemele kasvanud uut puud on peetud pühaks ka siis, kui see on hoopis teisest liigist (Ariste 1977: 147). Samuti kehtisid tarbepuude raiumisel uskumustele ja rahvapedagoogikale toetuvad piirangud ning lugupidav suhtumine metsapuudesse, mis kajastub paljudes rahvajuttudes.

Vanaste olivad meie metsapuud kõik kõnelenud, nagu rahvalaulu sõna ütles: „Ennemuiste vanal a'al, kuusekära sõea a'al”. Kord läinud vanamees metsa puid rajuma. Kask kohe vastu paluma: „Ära minu ragude, minust saa riistapuud.” Kuusk ütles: „Ära minu ragude, minust saa palgipuud.” Haab ütles: „Ära minu ragude, minust saa ojapuud.” Sarabu ütles: Ära minu ragude, minust saa vitsapuud” jne. Nõnda palusivad kõik puud vasta ja vanamehe hale süda ei lasknud teda ühtegi puud maha raiuda. Ja viimaks läksivad metsapuud juba nõnda üle käte, et nad kõik saladused välja lobisesivad, mis iganes metsa peidus pidi olema. Nõnda olivad puud-kelmid kord ka metsakuninga varandusevaka peidupaigast inimestele kõnelenud ja seda inimestele kätte juhatanud. See pahandas metsakuningast õieti ja ta segas sellepärast puude keele nõnda ära, et sellest enam keski aru ei pidanud saama ja et puud ka enam oma eest ei võinud paluda, kui neid raiuda tahetakse. Inimesed kuulevad küll veel puude kohinat, aga ei mõista enam, mis nemad sellega ütelda tahavad, ehk kahetsevad ja nutavad nad oma ilusat armast „kõne kõla” taga. (E 27651/2 (3) < Tarvastu khk., Vooru k. – Johan Kala, 1896.)

Põldu on siinmail tehtud ikka metsa arvel, Kesk-Euroopa riikides juba üle 6000 aasta. Tavateadmise hulka kuulub seegi, et mets kosub iseäranis taudide ja sõdade ajal ning pärast seda.

Vanasti kasvas siin suur mets. Ei olnud siis Laanekivi, Enotalu ega kõiki neid teisi, mis nüüd igalt poolt paistavad – ainult mets oli, ja hundid ning karud elasid metsas. Sest sõda ja katk oli käinud üle maa ja maa oli inimestest tühi,” kirjutab Anna Haava oma mälestustes (Haava, 2006: 135).

Regilaulude hulgast leiame laulutüübi „Kodu koolenud”, kus hoolitsetud lapse-

Muinsuskaitsealusest Karula kivirehest on 2007. aastaks jäänud järele täpselt niipalju nagu fotol näha. Kümme aastat tagasi oli hoonel veel katus peal. M. Kõivupuu, 2007.

See Põhja-Läti talu oli kunagi jõukate killast. Nüüdseks on järjepidevus paraku katkenud. M. Kõivupuu, 2008 sügis.

Metsistunud valged roosid ja viljapuud reedavad möödaminejale, et siin oli kunagi inimeste eluase. Autori lapsepõlvkodu Saru-Mäepõrus. Algul oli siin tavaline asunikutalu, mis 1970ndatel müüdi kolhoosile ja mille kolhoos omakorda lammutas 1973. aastal. M. Kõivupuu, 2008.

põlvkodu otsima läinud laulik leiab eest metsistunud ja mahajäetud paiga: *Kodu koolu, koe om jäänu, // soo om usse sugenu, // kask om usse kasunu. //* (Paistu. H II, 25, 116/8 (5). 1891.) *Neiukene, noorekene, // kodu oli koolu, / järv oli jäänu, // soo oli ussele sadanu, // laas oli aiale lamenu. // Kodun meil puhkva puu pika, lõõtsva nee lepa lihava. //* (Paistu. H I 7, 579/80 (17). 1895.)

Pärast Teist maailmasõda ja suurküüditamisi hakkasid looduslikud heinamaad võssa kasvama ning endistele põldudele istutati palju metsa. *Siin, kon mõts oll' ja no lank raoti, olli mõisanurmõ, ma olli latsõh kar'ah¹¹...* on maastikupildi kiire muutuse ainuüksi ühe inimelu jooksul kokku võtnud Võrumaa poetessi Kauksi Ülle vanavanaema („Võrokiilne lugõmik“ 1995: 128).

Lõuna-Eestis välitöödel osutati nii mõnigi kord lepavõpsikusse kasvanud Jaanimäele, mille otsas külarahvas, iseäranis noorem sugu oli enne viimast suurt

---

11 Siin, kus oli mets ja kuhu nüüd lank raiuti, olid mõisanurmed, ma olin lapsena seal karjas.

sõda jaanituld teinud ning kiigepidudel käinud. Jaanimägesid leidub Lõuna-Eesti Hargla, Karula ja Rõuge kihelkonna territooriumil vaat et peaaegu iga küla kohta üks, kuigi topokaartidelt neid kõiki sellise nimega ei leia. Jaanituld tehti ümbruskonna kõrgemal künkal, et selle puhastav mõju paistaks võimalikult kaugemale.

On jaanipäevaeelne õhtune aeg ja ma jalutan Läti piiri ääres, oma noorem poeg käekõrval. Olen lubanud näidata talle oma lapsepõlvkodu. Jalgteeks kahanenud roobastee muutub aina kitsamaks. „Emme, kas vanasti elasid inimesed metsas?” küsib laps. Mina näen aga vaimusilmas oma lapsepõlvkodu – maja, lauta, aita.... Päriselt aga metsikuid valgeid roose, mis on kasvanud nüüdseks juba kööki ja tuppagi, mille soemüüri istusid kaks elatanud naist ja laulsid nukraid laule Roosast, kes istus vangitornis, ja joodikust, kes ei saanud kuidagi kõrtsist tulema... „Mida sina siin näed?” küsin mina vastu. „Puid. Ja hein on kole kõrge, üle minu pea. Miks linnas muru kunagi nii kõrgeks ei kasva? Tegelikult ma kardan vist natukene,” vastab laps.

Kes aias, kes aias? Mis nimi, mis nimi?

13.–14. sajandi vahetuse ürikutes mainitakse viljapuid (*arbores fructiveras*) Riia eeslinnades, mis lubab omakorda oletada, et Tallinnas ja selle ümbruses kasvatati neid ilmselt samuti. 15.–16. sajandi ürikuis sageli esinev termin *garden* (ld *hortus*) aga võis tähendada nii puu- kui juurviljaaeda, sagedamini väikest taraga ümbritsetud võsapõldu (saat). *Bomgarden* aga on juba kindlasti tähendanud puuviljaaeda, kus kasvatati 16. sajandi lõpus Poola revisjonide andmetel nii õuna-, pirmi-, kirsi- kui ploomipuid. (Ligi 1992: 153–154.) Kloostrite (ravim)taimeaiad¹², need ülikoolide botaanikaaedade eelkäijad, olid toona tuntud ka siinmail. Näiteks benediktiinlaste kloostrites oli taimede kasvatamine palvetamise järel tähtsaim tegevus. Keskaegsed suuremad kloostriaiad koosnesid tavaliselt kolmest suuremast osast: ravimtaimed (4–12 peenart), juurviljad (9–18 peenart) ja puud (enamasti viie puudereaga), mida kasutati ka kalmistuna (Viires 2000: 167). Aiad olid

---

¹² Esimene suletud aiaga kristlik klooster rajati Põhja-Egiptusesse 305. a.

Tallinna Mihkli nunna- ja dominiiklaste Katarina mungakloostri ning Karja ja Harju tänava lõpus ja mujalgi. Tallinna Mihkli kloostri hoovi olevat juba 1630. aastal istutatud üks võõrilupuu – harilik hobukastan (*Aesculus hippocastanum*), rahvakeeli ka taanipuuks nimetatu, mis annab tooni ka kaasaegse Tallinna haljastuses. (Sander 2006.)

Huvitava vahelepõikena võiks mainida, et peenraid, kus kasvatati lilli altarite kaunistamiseks, on mõningail andmeil tähistatud aiaplaanidel sõnaga „paradiis“. Kloostriaedades said meile tuttavaks ja omaseks paljud taimed alates küüslaugust ja lõpetades (aed)maasikaga. Huvitav on meenutada, et „potipõllumeeste“ poolt põlatud visa ja salakavalat umbrohtu, mis viimasel ajal on taas tõusnud gurmaanide huviorbiiti – naati (*Aegopodium podagraria*) – kultiveeriti keskajal kloostriaedades samuti köögiviljana.

Tänapäeva linnaparkide eelkäijaks on peetud üksikute puudega roosiaeda. Balthasar Russowi kroonikas on juttu kahest avalikust aiast Tallinnas. Roosiaed (*Rosengarten*) asus Rannavärava juures Paksu Margareta ees: *See roosiaed asus Suure Rannavärava ees, üsna ligidal suurele kindlusetornile nimega Paks Margareeta. See aed tõsteti headel aastatel mullaga kõrgeks tasandikuks ja meeldivaks väljavaate kohaks merele ja teistele kohtadele linna ümbruses, ning oli ümberringi piiratud müüri- ja sigade ja teiste loomade sissetungi vastu.* (Viires 2000: 167.)

Linnamüüride taha kerkinud eeslinnade tekkes võib samuti „süüdistada“ 17. sajandi alguses suurenenud aiandushuvi. Neis aedades kasvatati köögivilja, puuvilja ja humalaid, sinna kaevati kalatiike, hiljem hakati püstitama varjualuseid ja abihooned ning mõne aja möödudes lisandusid väiksed eluhooned.

Ent hoolimata eeltoodust täheldasid 18.–19. sajandil siin elanud võõramaalased Liivimaa talupoegade väidetavat antipaatiat ja ebausku kõigi koduümbrusse istutatud puude suhtes, viljapuude suhtes oldud veidi sallivamad (Bray 1817 < Hein 2007: 18).

17. sajandi lõpul kuulusid jõukamate mõisate juurde lisaks tarbeaedadele ka „lustaiad“, kus roosi-, tulbi-, nartsissi- ja nelgipeenrad moodustasid rangelt geomeetrilisi mustreid. Sellised iluaiad nagu ka tiikide, muruplatside, paviljonide

ja hiinapäraste kaarsillakestega pargid olid toonases mõisakultuuris pigem suur erand kui reegel (Kahk, Öpik 1992: 437). Ulatuslikumalt rajati Eestis mõisaparke 18. sajandi keskpaiku ning 19. sajandil kuulusid pargid juba lahutamatu mõisate juurde. Sealt levisid taludesse ja metsistused nii mitmedki võõrsilt toodud puud, põõsad ja ilutaimed. Mõisates armastati rajada ka pärnade või tammedega ääristatud sissesõiduteid ja alleesid. See eeskuju nakatas ajapikku ka jõukamaid ja edumeelsemaid talupoegi.

Talupoegade toonast arusaama parkidest ja iluaedadest kujutab värvikalt kirjanik Herman Sergo romaanis „Näkimadalad“, kus hiiurootslane Clement ja maarahva soost Pärt satuvad Sankt-Peterburgi: *Ja tara taga nägid laevamehed veel imelikumat asja. Seal laius tublisti kolmekümne tündrimaa suurune sulaks küntud põld, aga sellel ei olnud mingit jälge, et seal oleks kasvatatud rukist, otra või kaera – polnud näha viljahakkisid ega niidetud kõrt, vaid kogu väli oli täis istutatud noori puid. Mõnel veel juured nõrgad, tugipostid tüve püsti hoidmas. Nende vahel jooksid laiad rajad, peenrad ääres – mitte kaalikate-kapsaste, vaid lillede jaoks. „Küll sel peremehel peab ikka palju adramaid käes olema, et terve meie mõisa Saaremetsa põllu suuruse lahmaka maad niimoodi puude-põõsaste ja lillede all laseb raisku minna,“ ohkas Pärt. (Sergo 1984: 104.)*

Saarte, Lääne- ja Lõuna-Eesti looduslike parkide – puisniitude – ilu märkasid, kirjeldasid ja väärtustasid esimesena samuti baltisakslased või võõramaalastest läbirändajad. Teemakohastes väljaannetes tsiteeritakse korduvalt näiteks Lääne-Euroopast Eestisse asunud Georg Friedrich Parrotit, kes kiitis 19. sajandi alguses Lõuna-Eesti hooldatud külakaasikute ilu (Viires 2000: 166; Hein 2007: 18 jpt). Mulgimaa kodukoplite kased ja pajud – need looduslähedase, muretu ja turvalise lapsepõlve sümbolid kinnistusid rahvusromantilise luule vahendusel meie ühismällu tunduvalt hiljem.

17. sajandi lõpust said aianduse käsiraamatud kättesaadavad ka Baltimail (Georg Holyk 1684 < Viires 2000: 168). 1796. aastal ilmub pastor Lenzi lõuna-eestimurdeline „Aija-Kalender“, mis on veebis täies mahus kättesaadav ka tänasele huvilisele. Sealt võime lugeda järgmist: *Teije tö juhhatap teid egga päiw sure*

Jummala päle, kes sedda essimest Aida om tonu ... (Lenz 1796). Muu hulgas õpetatakse triiphoones ka *Ananassi-lomade*¹³ eest hoolt kandma. Samast trükisest leiame paljude praegu tuttavate või omaste kultuur- ja ilutaimede kultiveerimise õpetused avamaal või triiphoones. Näiteks suvelillede nimistus leiame praegu juba unustusse vajuma kipuvad levkoid (*Lewkoijd*), köögiviljade seas on hapuoblikad, erinevat sorti salatitaimed, redised, portulakid, artišokid jpt; ravimtaimedest nimeatakse melissi, münti, salveid, lavendlit jne. Tuntud olid apelsinid (*oransi-puud*), ananassid, murelid, kabatsõkid, kapsad-kaalid, tulbid, nelgid, hüatsindid jne.

Aiandusraamatute tähtsust tervikuna pole toonase talupoja muu lugemisvara kõrval põhjust alahinnata. Lennart Meri ütles oma kõnes raamatuaasta lõpetamisel 2001. aastal nõnda: *Täna lõppeval raamatuaastal on selgitatud ka Eesti elu enim mõjutanud sada raamatut. Tahan siia küsimusi lisada. Sajast raamatust kuulusid 93 ilukirjandusse. Ma ei usu, et see oleks täpne. Pigem peegeldab see pilt meie veidi ühekülgseid ajaloo ja kirjanduse õpikuid ning ennekõike meie liigagi valusaid mälestusi viimasest venestusajast. Hans Kruus, kellesse ma suhtun jahedalt, kirjutab oma mälestustes, kuidas tema isa ostis oma esimese laenatud raha eest kotitäie superfosfaati. Kust jõudis see, Keisri-Venemaal tundmatu sõna talupoja leksikasse? Kust ilmusid õuna- ja pirnipuud, sõstrad ja tikrid ning jumalaime, lilled taluaedadesse? Ning sordiviljad ja meiereid ning kõik need ühingud, ühistud, pasunakoorid ja spordiseltsid, mida Eesti- ja Liivimaal oli rohkem kui kogu Keisri-Venemaal – mis muutsid kogu meie maastiku euroopalikuks ammu enne iseseisvust? Eks ikka raamatutest.* (Meri 2001.)

Meeles pidada tasub sedagi, et mõisaaednikud olid üldjuhul eestlased ning neid pidi olema piisavalt palju, et välja anda aiandusalast lugemisvara. Ulrike Plathi sõnul võiks oletada, et just mõisaaednikud moodustasid eesti kõrgkultuuri, mis oli eestikeelne, aga saksameelne – aednike töö pidas silmas baltisakslaste huve ja heaolu. Just majandus- ja aiandusalased teadmised levisid tõlkekirjanduse kaudu kõrgkultuurist/kõrgklassist eesti keskkultuuri/keskklassi hulka. (Plath 2009: 97.)

---

13 Vanemas keelepruugis ei tähenda „loomaaed“ (-aed) siis mitte zooparki, vaid istikute/taimeaeda. Lõuna-Eesti keelekasutuses on tänini kasutusel kapsataimede tähenduses „kapsaloomad“.

Mõis ilma viljapuuaiata pole mingi mõis ja pastoraat, kus pastor viljapuid ei kasvata, on kõnekas dokument, kirjutas August Wilhelm Hupel 1772. aastal (Hupel 1777: 162–164; vt ka Viires 2000:169). Tubli sada aastat hiljem oli sama meelt Carl Robert Jakobson, kuid sootuks teises – rahvusliku talumajanduse edendamise kontekstis. 18. sajandi II poolel toimus siinmail aianduse taandareng, mille üheks põhjuseks oli ratsionaalne mõtteviis: sinne kliima ei sobi aianduse arendamiseks, sest *meie suvi on lühike, talv sageli hävitav, ja mõisahärria leiab oma külaliste hulgast vaid harva mõne, kes mõnuga kaua aias viibib või selle ilust üldse aru saab. Pole põhjust imestada, kui mõisaomaniku ind lõpuks jahtub ja kõige suurem ettevõtmine taas laokile jääb.* (Hupel 1796: 256.) Hupel propageeris inglise tüüpi looduslikke parke, kus saaks ka loomi karjatada. Kuid ka 19. sajandil ei olnud aiandus siinseis mõisais eriti hoogustunud ning metsistunud viljapuuaiade kasutati vasikakoplitena (Hueck 1845 < Viires 2000: 169–170). Samuti kurdeti, et mõisaaiad on käest ära just sellepärast, sest siinsed aednikud pole saanud õiget väljaõpet. (Plath 2009: 97.)

Ent selleks ajaks olid siin kodunenud nii mõnedki võõrad, ent tänaseks omaks saanud kultuurtaimed. Näiteks harilikku rabarberit (*Rheum rhaponticum*), mille „maaletoojaks“ peab end saarlasest estofiil von Luce¹⁴, kes toonud selle taime esmakordselt Saaremaale ning ilmselt ka Eestisse ja kogu Baltikumi Göttingenist, kasvatati algul dekoratiivtaimena lillepeenras ja kalmistul. Ehkki praegu ei kujuta ilmselt keegi ette rabarberit kalmu ehtimas, on taime raviomadused siiani hinnatud:

Agä kui kõht kinni oli, suvel keetis rabarberivett, andis seda juua, ise ütles: porr-parri, see teeb kõhu terveks (<http://herba.folklore.ee/?menu=taime&tid=779>; 10.11.2009). *Ja rabarber on väga hää palaviku vasta. Ma ole esi seda proovnu. Pojapoig oli, lasteaiast tull kodu, kõrge palavik. Mis ma tee? Järsku tull meelde, et mul on rabarberimahla, ma tei lapid märjas ja pand ümbre jalgu ja käte ja tunni ajaga võtt alla 38° peale. Ma ole oma rahvale ka nüüd kõnelnu, et teeme mahla.* (<http://herba.folklore.ee/?menu=taime&tid=779>; 30.11.2009.) Siinkohal

---

14 Sellekohase viite leiab tema raamatust „Topographische Nachrichten von der Insel Oesel“. Riga, 1823, lk. XV. Vt ka Pöldmäe 1971: 143.

võib mainida, et harilikku katkujuurt (*Petasites hybridus*) tuntakse rahvasuus samuti rabarberi (vrd inglise: *wild rhubarb* 'metsik rabarber') nime all. Ka see taim levis meile mõisaaedade kaudu ning teadaolevalt on teda esimest korda kirjeldanud arst ja apteeker Peter Ernst Wilde juba 1766. aastal (Wilde 1766). Taime eestikeelne nimi – katkujuur – on otsetõlge saksa keelest. Selle taime risoomi ja lehtedega on püütud ravida nii katku, haavu kui kergemaid tõbesid (köha) ja alandatud palavikku.

Esimene kartulikasvatuse käsiraamat, oletatav autor J. J. Sievers, on pärit aastast 1808 ning kannab pealkirja „Öppetus, kuidas Kartuhwliid peawad mahhatehtud ja kaswatud sama“. Mõisates juba 18. sajandi lõpul kasvatatud kartul jõuab talupõldudele ulatuslikumalt alles 19. sajandi keskpaiku, andes talurahvale tõhusat toidulisa ja leevendades viljaikalduste tagajärgi. Kalendris ilmus esimene kartulikasvatuse õpetus juba 18. sajandi lõpul ja on nüüd kättesaadav Eesti kultuuri-loomulises veebis (<http://kreutzwald.kirmus.ee>).

Eesti talupoegade hulgas võeti kartul kui uudistaim omaks üsna visalt ja vastumeelselt. Sellest annavad tunnistust ka arvukad üleskirjutused rahvasuust.

Mo isa rääkis, kudas talumehed akand kardulisi kasvatama. Kaks mõisnikku vidand ükskord kihla selle peale, et kumba talupojad akkavad enni kardulisi kasvatama. Üks ütelnud, et tema peremehed juba kolme aasta pärast panevad kõik kardulisi.

Tulnd sügisel kardulivõtmine, teomehed ja naised kirund seda tööd kõveras maas. Ärra lasknd köögitudruku õhtuks ea paeatäie kardulipudru keeta ja kõigile süia anda, teomehed söönd ja kiitnd. Öösiks ärra lasknd kardulapõllale vahid välja panna, et talumehed ei saaks mette varastada. Noh, läinud juba pimedaks, kui akand üksikud kogud liikuma, igalühel pisike kott või korv kääs. Vahid näind seda küll, aga nad põle sest välla teind, ärra oli nad just silmakirjaks senna pand, et talumeeste imu äratada selle ea asja üle, mis nii kangeste valvatakse. Noh, juba teise aasta old igas peres pisike lapike kardulimaad. Teise sügise ärra lasknd neid jälle varastada ja kolmanda aasta olnki igal peremehel põllal kardulid maas. Ärra võitiski sedasi kihlveo. (ERA II 159, 612/3 (207a) < Lääne-Nigula khk. < Martna khk. < Liisa Alliksoo (Grosstein), s. 1886.)

19. sajandi keskpaiku tarvitati kartulit toiduks juba üsna palju. Sellest sai leiva kõrval tähtsaim ja armastatuim toiduaine. Kartul tõrjus kõrvale nii naerid kui läätsed, kartuli populaarsuse kasvades jäi vähemaks ka kaalikate, ubade ja herneste tarvitamine.

Tänapäeval väikemaapidajatel enam kartulikasvatamine ennast ära ei tasu ning kartulipõllust saavad jalgpalli- ja golfiväljakud.

Paar aastat tagasi president Arnold Rüütlilt „Kauni kodu“ konkursi preemia vastu võtnud Hiiu maavanem Hannes Maasel näitab oma Käinas asuva kodu aia taga suurt muruplatsi, kus varem asus kartulipõld. Nüüd on seal spordiväljak, kus lapsed palli mängivad. „Ma ise võtan ka vahel endise spordimehena ketta kätte,“ ütleb Maasel. Põllust sai spordiplats, sest kartulikasvatuse ei tasunud enam ära. Odavam on talunikelt osta. Koduaeda tassib Maasel aga huvitava kujuga kive, see on tema suur kirk. (Poldre, Pärismaa, Pitk 2005.)

Selle näiteks, kuidas omast võib saada ka põlatud võõras, on meie maa põline kultuurtaim, harilik kanep (*Cannabis sativa*)¹⁵. Taime kiust valmistati nõore ja kõisi ning seemnetest valmistatud toidud (keemiliselt koostiselt väga sarnased sojaga) aitasid kehvadel aegadel täita kõhtu või olid toidulaual meeldivaks vahelduseks. Kanepiseemnevõie ehk kanepitemp (murdeti ka *jurss, ruustli, pitska*) ning kanepipiim kuuluvad (lõuna)eestlaste põliste rahvustoitude hulka. Ka slaavlased ja baltlased on söönud kanepijahust tehtud ning või ehk hapukoorega segatud tempi ja kanepipiima, samuti tarvitasid kanepijahutoite paastu ajal õigeusklikud setud. Meie naabrite põhjalätlaste juures on kanepitoidud tänaseni au sees ja neid saab ka toidupoest osta (vt ka Kõivupuu 2009).

Põllul või aias kasvanud hariliku kanepi narkootiliste toimeainete sisaldus on sedavõrd väike, et põllumajanduslikku kiu- ja seemnekanepi kasvatust võiks lubada ka Eestis. Kanepiseemned on ka puuri- ja metsalindude toit. Kanep kajastub ka Eestis elava linnuliigi – kanepilinnu (*Carduelis cannabina*) nimes. (Sillasoo, Kukk 2009.)

Ukse ees aias tare ja kõda vahelise teeraja ääres kas sel suvel uhke kanep, mis Mannile, ammu siis veel Leenale kõrgele üle pää ulatas. [...] Kui korraks sisse

---

¹⁵ *Sativa* < ld. 'kasulik'.

minna... kui tohiks? Aga eks nad, Mann ja Leena, eile ise oma silmaga näinud, kuis äi kanepimetsas sees käis, kuidas – eemalt vaadates – kanep äia kõndides kahele poole lainetas ja takka jälle vaikides kokku vajus nagu vesi jões, kui keegi sõuab või ujub. Ja eks nad näinud, kuis äia päänupp laientavast kanepist nagu merest vahest välja vilksas ja jälle kadus! (Haava 2006: 307.)

Anna Haava (1864–1957) lapsepõlvemälestused pärinevad 19. sajandi II poole alguskümnendest.¹⁶

Kui talud olid päriks ostetud ja polnud enam talust väljatõstmise hirmu, tasus talusse investeerida. Rohuaed oma kevadel õitest valendavate viljapuudega, millele nüüd lisandusid ilupõõsad ja lillepeenrad, kujunes tõeliseks „elumaja ehteks“ nagu väitis Ado Grenzstein oma 1892. aastal välja antud, taluaedu ja puiestikke propageeriva raamatu pealkirjas (Viires 2000: 175)¹⁷.

[...] *Kaits pihle all kõögiakne, / aia asemel kuuseekk //*
ja eki all pujuse, takje, / mäel kajo man murutekk.//
Kolm piindretäit lille aian, / sinilillakas sirelimõts, //
üits asi neid lilli kaian / iki laulu mul valla võts.//
Paar puhmukest sitikumarju, / tõne punasit õrakit, //
perveveeren all tuulevarjun / kasve kõrvitsapõrakit.//
Viil mälete mõtsikut uibut / ja rootsikut reegipuud //
ja nänni, kes uibi all toibut /mu tillukest, vallali suud.[...]

/L. Eelmäe, „Kodule“/

16 Umbes sada aastat hiljem, 1964, aga võib-olla 1965 või koguni 1966, sel polegi enam tähtsust, mängib üks 4–5-aastane lõunaeesi tüdruk omavanuse poisiga peitust tuttavas paigas, ent käsivarrejämedustena tunduvate ja kõrgelt üle pea ulatuvate maisivarte vahel. Maisipõld tundub nagu džungel, kõvasti ohtlikum kui silmapiirile jääv Rõipõsua, salapäraselt roheline, lõhnab võõralt ja tegelikult on seal mängimine sama kõvasti ära keelatud kui Rõipõsua. Maisimets tundub lastele otsatu, see ulatub alla suurteeni välja ning vanad inimesed räägivad, et ega see ikka õige asi ei ole, kui nurme ei lubata vilja külvata ja lehma pole ka enam õhtul kuhugi välja lasta. Järgmisel aastal ei kasvanud sel savisel mäekünkal enam suurt midagi. Aga ülejäämisel oli seal kari jälle väljas nagu harilikult.

17 A. Viires oma raamatus kahjuks Grenzsteini raamatule täpsemalt ei viita.

Majaümbruse kaunistamine ei olnud küll sagedasti suureviisiline ega plaani-pärane – üks lillepeenra akna all või kusagil aia ääres; väänepärg ümber akna või ukse; üksik sireli- või jumalapuu-põõsas¹⁸, mõned remmelgad või kased, mõni viljapuu, – aga ometi oli midagi ja rahvas harrastas niisugust kaunistamisviisi. Üksikute täiesti ilma roheline ümbritsuseta majade kohta olid välja kujunenud kõnekäänudki: 1) jusku meri ääre ajanus (selle maja), et mitte rohelist oksa ümber ei kasva; 2) säääl elavad jusku surnud inimesed. (ERA II 300, 232/40 (29) < Häädemeeste khk < Marta Mäesalu oma mälestuste järgi. 1941.)

Ja eks kirjutanud Oskar Luts oma „Suves“, tagasivaatega 19.–20. sajandi vahetusele, mil viljapuuaiad hakkasid eesti taludes üldiseks muutuma: [...] *Ah jaa – peaasi! – selle lühikese aja jooksul, mis te (jälle „Teie“, olgu siis pealegi lõpuni „Teie“) kodus viibite, olete Ülesoo koha peris ilusaks muutnud. Nüüd puudub Teil veel nägus rohuaed. Siin olles puutus see mulle kohe silma; kas olete ise selle peale mõtelnud? Rajal on noori õunapuid küll – sügisel võite sealt võtta, niipalju kui tahate.* (Luts 1987: 292.)

Marjapõõsad koduaedades väga levinud veel ei olnud, 19.–20. sajandi vahetusel kasvatati aedades rohkem karusmarju ehk tikreid. Mustad ja punased sõstrad toodi koduaedadesse kas üksteiselt või metsast.

[...] *Karusemarja-põõsi ikki olli juba. Kust nad esmalt saadi, ei tää, aga inimesed isi töid üksteise käest; kellel olli, lõhkusid oma põõsaste kül'lest. Sis nad veel mustaks ei läinu, marjad, – ei olnu veel seda töbi¹⁹.* [...] (ERA II 299, 257/9 (17) < Häädemeeste khk. < Maria Adamson, 72-a. 1941.)

Ilupuude istikud ja võrseid hangiti mõisastest.

Landesvehri sõjakäigu ajal keegi perenaine käinud omakseid vaatmas ja toonud endale paar vaksapikkust võsu, põõsa laiendes said tuttavaid võsusid ja nii levib ilus põõsas²⁰ üsna ruttu. (ERA II 300, 232/40 (29) < Häädemeeste khk < Marta Mäesalu oma mälestuste järgi. 1941.)

Oma roll ilutaimede levitamisel oli ka meremeestel, kes töid istikuid koju linnadest või saatsid seemneid. Kuid ilutaimi hangiti ka laatadelt või tehti nendega seal vähemalt esimest tutvust.

18 Jumalapuu = sidrunpuju (*Artemisia arbotanum*), tänapäeval levinud pigem ürdiaedades.

19 Jutustaja peab silmas jahukastet.

20 Marta Mäesalu kirjutab siin jasmiiinpõõsast.

Lapsepõlvest mäletan, et täidisõieline moon sattus mu kodukülla n-ö jänesena Riiast toodud kapsataimede ühes. „Taimenaistel“ oli nähtavasti moone taimepeenrail, kapsataimede ülestõmbamisel tuli ka moonikesi kaasa, siis istutati nad peenrale, et näha, mis värvi õied neil on, ja suvel oldi rõõmsalt üllatatud, kui puhkesid suured täidisõied, kuna varem oli nähtud ainult lihtõitega moone. (ERA II 300, 232/40 (29) < Häädemeeste khk < Marta Mäesalu oma mälestuste järgi. 1941.)

Mina olin lapseke – kui suur-lai ma võisi olla, seda ma just ei tää, – sis ma nägin sääl esmalt jurjenituttisi (siis sel ajal veel jurjenisi põlnu), küll ollid ilusad need tutid ja ikki on minul see meeles, kui ilusad nad siis ollid. See oli kuskil säl laadaplatsi ääres²¹ üks aid, ja mina võtsi ja läksi sinna aida – ja ju´s ükski ka ei näinu ja keelma ei tulnu, – läksi ja kakkusi sääl mõne tuti. Vanemad olid laadal võid toonu, tühe võipütt oli vankres, mina need tutid senna sisse (ERA II 299, 257/9 (17) < Häädemeeste khk. < Maria Adamson, 72-a. 1941.)

19.–20. sajandi vahetusel muutus maal populaarseks ka toalillede kasvatamine. Kui tänapäeval oleme harjunud, et lilli istutatakse väga erikummalistesse anumatesse, sageli oma esialgse otstarbe kaotanud tarbeesemetesse, alates kummikutest ja lõpetades kaevukookudesse riputatud amplitega, hobuvankritest-paatidest kõnelemata, siis oleme enese teadamata pöördunud „tagasi juurte juurde“.

Toalilli kasvatati samuti peaaegu igas majas, kus 1–2, kus rohkem, kuidas ruumi oli ja akende asetus lubas. Lillepotid olid aga tükki mitmekesisemad nüüdsetest. Praegu tarvitatakse üsna ühtlaselt ostetud lillepotte, mõnele suurele taimetele tehakse ka korralik puunõu, aga omal ajal oli tavaliste lillepottide kõrval toataimede teenistuses vanu läbiroostetanud toopisid, piimapütte, tasse ja muid vanu nõusid. (ERA II 300, 232/40 (29) < Häädemeeste khk < Marta Mäesalu oma mälestuste järgi. 1941.)

Noored ostavad veel ainult lilletaimi, mida peenardele istutamise asemel armastatakse rohkem amplitesse ja vanadesse hobuvankritesse seada. Köögivilja kasvatamise asemel kulutatakse vaba aeg rohkem koduümbruse lilledega kaunistamisele. (Poldre, Pärismaa, Pitk, op. cit.)

---

21 Jutt käib Salatsi laadast.

Ka esimese Eesti Vabariigi aegsete kodukaunistuskampaaniate käigus püüti äratada nii linlaste kui taluinimeste ilumeelt ning suunata neid elamuümbruse korrastamisele. 1934. aastal võeti vastu otsus, et maakoolidesse rajatagu kooliaiad. Mitmed seltsid (Aianduse ja Mesinduse Selts, Maakodu Kaunistamise Selts jt) tegelesid juba enne ametliku hoogtöö väljakuulutamist kodukultuuri tõstmisega, seetõttu olid riiklikul kampaanial olemas toetuspind ja toetajaskond. Tulemused olid silmanähtavalt head – istutati sadu tuhandeid puud-põõsaid ning värviti ja korrastati tuhandeid taluhooneid. Populaarseks muutusid hekid (*elusaiad*) ja kiviktaimlad.

Kampaania käigus propageeriti jätkuvalt ka viljapuuaedade rajamist taludesse – õunapuust sai lausa kodumaise aianduse ja eesti kodu sümbol, mis ei tohtinud puududa ühestki õigest eesti aiast. Kes meist ei teaks rahvalikku laulu, mis algab sõnadega *ma tahaksin kodus olla, kui õunapuud õitsevad...* Võiks öelda, et ka ajalooliselt on eestlaste „oma“ viljapuu olnud metsõunapuu (*Malus sylvestris*), lõunaeesti *uibu* ja *ubin* (vastavalt puu ja selle vili), mis on varasemal sajandil väidetavalt kasvanud kõikjal Eestis.²² *Seda pean ma ütleva, et õunaaeda meil ei olnud. Üksainus metsõunapuu kasvas koplis, see kandis vissisid, niisuguseid üsna mõrudaid õun; ka marjapõõsaid ei olnud meil peale üheainsa sitikapõõsa, seegi kasvas sealsamas koplis. Ei olnud ka suuri puud elumaja ümber; neid ei olnud vist vajagi, sest meil oli mets ligidal, kõigest nelikümmend viis sammu mäevärvate juurest metsani. See mets oligi siis meie õunaaed ehk park, nagu mõisas kõneldi.* (Lattik 1952: 10.)

Hupeli ja Petri andmetel saadi kuivatatud õunapuulehtedest ja -koorest punast või kollast riidevärvi (Viires 2000: 176). Metsõunapuu puit oli hinnatud tarbepuu – sellest valmistati tuulikutele hammasrattaid ja kangaspuudele süstikuid. Üks suuremaid metsõunapuu kasvukohti Saaremaal Ansi külas võeti 1973. aastal kohaliku tähtsusega looduskaitseobjektide nimekirja.

Metsikud õunapuud, mis kasvavad rohkem Lõuna-Eestis, on aga juba aedõunapuu järglased, mis saavad looduses iseseisvalt hakkama. Vanimaks kohalikuks õunasordiks peetakse valget klaarõuna, mida esmakordselt mainis Hupel 1777.

---

²² Taani hindamisraamatu järgi oli Harju-Jaani kihelkonnas ühe küla nimi Aunapo (õunapuu), mis viitab ilmselt metsõunapuule (Ligi 1992: 153).

aastal (Viires 2000: 177). Lõuna-Eesti ja Läti rahvalauludes läheb vaenelaps nuttes *uibu kui armsa ema manu* oma rasket elu ja kurja võõrasema tehtud ülekohut kurtma – folklooris on õunapuu naise, ema ja tütarlapse võrdkujuks. Õunapuid istutati ka pereliikmete nime- ja õnnepuudeks ning viljapuu käekäik peegeldas selle omaniku käekäiku.

Koduaias olid meil kõigil oma nimepuud – vanaemal, emal, isal ja lastel. Lastele istutati noori puid juurde. Igal puul kasvasid isesugused õunad. Oli magusaid, hapusid ja hapukasmagusaid, magedaid ja jahuseid, kuid oli ka niisuguseid, mis kõlbasid alles siis süüa, kui neid oli lastud seista. Aga kõige enam on meelde jäänud ema õunapuu ja õunad selle otsast. Suur puu, tüvi jäme ja krobeline, üle katuseharja ulatuv latv ja laias ringis maani langevad oksad. Õunad nagu ei ühelgi teisel puul. Puu all on alati vari ja vilu. (Harri Jõgisalu järgi < <http://www.miksike.ee/docs/elehed/3klass/8talu/3-8-13-3talu.htm>, 08.12.2009)

Teise maailmasõja eelõhtul olid taluaiad enamasti kujundatud otstarbe järgi ning erinesid vanadest, aegapidi kujunenud taluõuedest. Siin avaldus ka teistes kultuurivaldkondades vaidlusi tekitanud vastuolu rahvusliku ja euroopaliku vahel: kas kodumaiste taimedega ümbritsetud rehemaja või kaasaegse arhitektuuriga

Kord oli mehel paat ja meri. Siis võeti talt paat ja merelemineku lubagi. Nüüd on mehel jällegi paat ja meri, kuid merele ta selle paadiga enam ei lähe. Hoopis istutab selle suvelilli täis. Lahemaa, 2008. M. Kõivupuu.

talukompleks moodsa iluaia ja tootmissuunalise tuluaiandusega. Tulemuks saadi aga enamasti midagi keskpärast, nagu kirjutati toonastes aianudusajakirjades: *Meie elamud on sageli väikesed ja kitsad. Koduümb-ruse kaunistamise teel peame võima laiendada oma elamut, me peame looma toad, millede sein-teks on rohelised puud ja*

õitsevad põõsad, põrandaks roheline muru ja laeks sinine taevas. Neis ruumes peab olema palju päikest, õhku ja lilli. Kui midagi meie maakodu aedadest on puudunud, siis on seda lilled. Siin ja seal võib küll näha mõnda murtudsüdant, leeklilli jne. elu ja surma peale umbrohuga võitlemas. Värvist on puudus taluadades, värvist, mida võib anda ainult lill. Kui palju rõõmu, kui palju päikeseküllust võib maakodudesse tuua ainuüksi lill, seda võib märgata kevadeti, kui lume alt tõstab pead kelluke, kannike jne. (Maakodu ümbrus kaunimaks, 1937.)

Stalinlik looduse ümberkujundamise plaan nägi ette ka midagi ilusat – maanteevalitsuste algatusel istutati suurte teede äärde palju õunapuid, pihlakaid või teisi viljakandvaid puid. Eeskuju võeti ka Lääne-Euroopast, kus sõjas käinud mehed puutusid kokku maanteeäärse puuviljakasvatusega. See oli tol ajal omaette aiandusviis – töötajad hooldasid puid ja koristasid saagi. Hulgaliselt istutati õunapuid Tallinnast Narva kulgeva maantee äärde ning Valgamaa, Viljandimaa ja teiste lõunapoolsete piirkondade teede äärde. Ent need pole mets-, vaid juba aedõunapuud ning neid võib rändaja veel praegugi silmata (Kask 2009). Ehkki 1950ndatel kinnitati, et iluaiandus on väikekodanlik ega sobi nõukogude inimesele, hakati kümnendi lõpus taas väärtustama ka seda. 1960.–1970. aastail olid heades majandeis tööle võetud iluaianduse spetsialistid ning asulate heakorda hakati tunnustama ja premeerima.

Eesti taasiseseisvudes laienesid märkimisväärselt võimalused kujundada oma koduaeda. Hansaplanti Roheline Kaubamaja ja teised suuremad või väiksemad aiandusärid ning kodukujundusajakirjad veebis ja paberil hakkasid dikteerima moode ja stiile aiakujunduses, hooajaliste ilutaimede valik suurenes järsult ning püsiistikute sortiment laienes nii liigiliselt kui geograafiliselt. N-ö raamatu järgi suvekodusid rajavad linnainimesed tekitasid põliselanike hulgas võõristust, aga samas jäljendamissoovi. *Klassikalist aeda, mis oli valdav pärast sõda ning kus oli eraldi juur- ja puuviljaaed ning pisike iluaed, enam ei rajata*, väidab Aino Aaspõllu, kes oli seotud 1990ndatel president Lennart Meri eestvedamisel taastatud üle-eestilise kauni koduaia konkursiga: *Kartulipõllud ja peenramaad on taandumas ning murukamarale ja ilutaimedele kohta loovutamaks mujalgi, ka söögivaesel Nõukogude ajal rajatud aianduskooperatiivides. Mida vanemaks*

Eesti vanasõna ütleb: „Ära enne vanasse kaevu sülitä, kui uus valmis.“ Kooguga kaevu on peetud traditsioonilisele eesti taluõuele tüüpiliseks. Nüüd toome linnast maale vee plastpudelitega kaasa ning kaevukoogust saab suveks amplihoidja ning kaevukaanest piknikulaud. Lahemaa, 2008. M. Kõivupu.

saame, seda suuremaks lähevad muruplatsid. Meil on katkenud aiandushariduse järjepidevus ning puuduvad haljastuse projekteerijad, kes tunneksid taimi. Uusriikastele rajavad aedu haljastajad, kes paraku pahatihti ei tunne võõramaiseid taimi, kurdavad aiandusspetsialistid. (Poldre, Pärismaa, Pitk, op. cit.) Alalhoidlikumad, põlise talukultuuri pooldajad rõhutavad kirjasõnas järjepidevuse hoidmise tarvet, sealhulgas ka vanade ilutaimede ja -puude jätkuva kasvatamise vajadust: Sada aastakka kasunu puhma ja ninni tõugatas traktoriga lakja, veedäs vagonitäüs musta maad muro pääle, silestedäs ja külvetäs ja trullitas vahtsõnõ sille muro, midä piät suvi läbi kõrra nädalin tollikorgudõslt niitmä. Viil istutõdas muro pääle kõiksugutsid võõramaa puhmi ja lille, mis pelgäse talvist külmä, keväjäst

päeväpaistõt, üükülmä ja põh'atuult, suvist põuda ja vihma, sitikit, vaklu ja vesirottõ, sügüse halla, lühükest päiva ja lumõ tulõkit. (Kaasik 2006: 69.)

Lõpetuseks

Meie vanema aiandusajaloo kohta on üpris vähe allikaid, sest Eestis pole pikka ja tugevat aiandustraditsiooni. Ka pärimusainese kogujad ei ole sellele teemale erilist tähelepanu pööranud.

Pärimuskultuuri kestmise sümboliks on vana inimene, kes on ise üle elanud ajad, millega uutel põlvedel puudub isiklik suhe ja kogemus. Pärimuskultuur on hoiakutel alahoidlik ning rahvapärimuse muutlikkust on hakatud märkama alles viimaseil aastakümneil.

Pärimuse „teises“ ehk uues elus (nn sekundaartraditsioon) pole kaugeltki haruldane, et vanemat pärimust, nii suulist kui materiaalselt, õpetavad eakamatele nooremad inimesed, selleks spetsiaalse ettevalmistuse saanud kultuuritöötajad, teadlased-õpetlased jne.²³ Kultuuriteadusele on tähtis teha vahet oma ja võõra vahel – millal ja miks saab võõrast (taimest) oma ja omast (taimest) võõras. Ka aianduses ja kodukujunduses, mis on osa kultuurist, avaldub dilemma rahvusliku (traditsioonilise) ja üleilmastunud läänemaise suuna vahel: kas „kodumaiste“ taimedega (paraku on enamik neistki siia kunagi maailma eri nurkadest „sisse rännanud“) ümbritsetud rehemaja või tänapäevase arhitektuuriga (talu)kompleksi moodsa iluaia ja muruplatsiga? Mis on traditsiooniline? Mis on see õige, see „uma ja hää“, mida me tahame kaitsta muutuste eest, seda sageli „teaduslikult“ põhjendades?²⁴

Aed on tekkinud inimese kätetööna ning püsib elus tänu inimese pidevale vahelesegamisele. Kuid samas on aiad ja kodu lähiümbrus pidevas muutumises,

---

23 25. mail 2008 korraldas Eesti Vabaõhumuuseum kevadlaada. Traditsioonilisi töövõtteid – laastutõmbamist ja laastukatuse lõõmist, heinaküüni alumise palgi vahetust jm algupärase palkehitustra-ditsiooniga seonduvat – õpetasid noored, 30ndates eluaastates mehed. Samamoodi õpetati naiste käsitööd: TÜ Viljandi kultuuriakadeemia rahvusliku käsitöö eriala üliõpilased demonstreerisid värtnaga ketramist, kõlavööde kudumist jms. Huvilisteks ja õpihimulisteks olid keskealised ja vanemad inimesed.

24 Võib väita, et traditsioonilisuse all ei tule mõista mitte niivõrd nähtuse muutumatust, kuivõrd nähtuse püsimist. Ent püsida saab ainult see, mis paindlikult muutub. Elu muutub kõigis oma avaldusvormides ja pidevalt. Kui muutub elu, peavad kuigivõrd muutuma ka traditsioonid. Seega, traditsioon on protsess, mis tasakaalustab muutusi (Jaago 2002/2005).

kunagi olnu jääb sageli pealetuleva uue ja moodsa varju või on halvemal juhul sunnitud koguni igaveseks taanduma. Kui lasta aial omatahtsi olla, kaob ta kiiresti. Vanades aedades võib leida märke möödunud aegadest, kui oskame neid märgata ja neist aru saada. Veel parem oleks, kui oskaksime neid märke hoida ja väärtustada. Sel viisil anname pealetulevatele põlvedele võimaluse vahetult osa saada (suguvõsa) ajaloo. Pärandades lapselapsele „lageda põllu peale“ näiteks tükikese pojengijuurikat, mis on vaarema istutatud ja mis kasvanud ühes ja samas kohas nii oma tubli kolm inimpõlve vähemalt ning mille roosakaspunaseid, natuke kardemoni järele lõnavaid õisi on tema istutajale ikka jaanipäeva paiku kalmu ehteks viidud, sest *punatse pujengi omma jaanipäeva lilli*²⁵, mis sest, et pojengi kodumaa on Hiina ja mis sest, et ta seal on rahvuslille seisundis. Ka meie juures tunneb pojeng ennast hästi ning meiegi oleme ta omaks võtnud.

Kasutatud allikad

- Aaspõllu**, Aino 2009. Soovitusi linnahaljastuse rajamiseks. Eesti Dendroloogia Selts. http://eds.ee/eds2/index.php?option=com_content&view=article&id=25:soovitusi-linnahaljastuse-rajamiseks&catid=16:art; 30.11.2009.
- Alas**, Askur 2005. Dendroloog Aino Aaspõllu: looduskaitse algab oma kodust. <http://www.epl.ee/?artikkel=306735>; 07.12.2009.
- Ariste**, Paul 1977. Vadjalaste puu- ja metsakultusest. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXX. Tallinn. Tallinn: Valgus.
- Čapek**, Karel 1964. Aedniku aasta. Tallinn: Eesti raamat. <http://seemnemaailm.ee/articles/index.php?GID=230>; 4.12.2009.
- Hein**, Ants 2007. Aed ja aeg. Piirjooni eesti aiakunsti vanemast ajaloost. – Eesti pargid 1. Tallinn: Keskkonnaministeerium, Muinsuskaitseamet, Varrak 2007.
- Faster**, Mariko 1999. Võrumaa erineviist paigavaimõst. – Võro-Seto tähtraamat vai kallendri 1999. aastaga pääle. Võru: Võro Selts VKKF.
- Haava**, Anna 2006. Mälestusi Laanekivi Manni lapsepõlvest. Tartu: Ilmamaa.
- Hupel**, August Wilhelm 1772. Topograpische Nachrichten von Lief- und Ehtsland. II. Bd. Riga – I, III.
- Hupel**, August Wilhelm 1796. Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehtslänische Gutsherren I. Riga – III C.

---

25 Need luuleread pärinevad kindlasti Eha Lättemäelt, kuid korduvate ümberkirjutuste käigus on folklooriseerumisele tunnuslikult täpsem viide originaalile lootusetult kaduma läinud.

- Jaago**, Tiiu 2002/2005. Folkloristika alused. Lisamaterjale. <http://lepo.it.da.ut.ee/~tjaago/075lisa.htm>; 16.02.2009.
- Kaasik**, Maris 2006. Vilä- ja kasupuiõl, ninnel ja puhmõl om taluoja aian pikk' aolugu. – Võro-Seto tähtraamat vai kallendri 2006. aastaga pääle. Võru: Võro Selts VKKF.
- Kask**, K. 2009. Öunapuu Eestis ja mujal. Eesti Mets nr 3. http://www.loodusajakiri.ee/eesti_mets/index.php?id=370; 5.09.2009.
- Kreutzwaldi sajand**. Eesti kultuurilooline veeb. Eesti Kirjandusmuuseum & laborint. http://kreutzwald.kirmus.ee/et/lisamaterjalid/ajatelje_materjalid?table=Events&page_start; 30.11.2009.
- Kull**, Kalevi 2000. Ants Viires, eesti mõtlemine ja puud. – Puud ja inimesed. Tartu: Ilmamaa.
- Kõivupuu**, Marju 2009. Elo ja mõistmine vanal Võromaal inembi. Elo ja mõistmine vanal Võromaal inne ja parla. Võru: Võro Instituut, Võro Selts VKKF.
- Lattik**, Jaan 1952. Kodu. – Meie noored. Stockholm: K/Ü Noor-Eesti.
- Lenz**, Friedrich David 1796. Aija-Kalender. Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpus. <http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/Tekstid/Tekstid/1796-Lenz.xml>; 30.11.2009.
- Ligi**, Herbert 1992. Põllumajanduslik tootmine 13.–16. sajandil. – Eesti talurahva ajalugu 1. Tallinn: Olion.
- Loorits**, Oskar 2000. Endis-Eesti elu-olu III. Lugesispalu põllumehe elust. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Luts**, Oskar 1987. Suvi. Tallinn: Eesti Raamat.
- Maakodu ümbrus kaunimaks**. Tallinn: Kodukaunistamise Hoogtöö Peakomitee väljaanne, 1937. http://seemnemaailm.ee/public/3/218_1.php; 30.11.2009.
- Meri**, Lennart. 2001. Vabariigi President Raamatuaasta lõpetamisest 22. aprillil 2001. <http://vp1992-2001.vpk.ee/est/k6ned/K6ne.asp?ID=3595>; 30.11.2009.
- Niiduviir**, Tiia; **Rünk**, Kai 1998. Mürt (*Myrtus*). Kasu. Postimehe tarbijaleht. <http://vana.www.postimees.ee:8080/leht/98/03/29/kasu.htm#kolmas>; 04.12.2009.
- Plath**, Ulrike 2009. Kadunud kuldne kese. Kuus pilti Eesti ajaloost rahvusüleses kollaažis. – Vikerkaar 7/8.
- Poldre**, A., **Pärismaa**, S., **Pitk**, M. 2005. Iluaed tõuseb, kapsamaa langeb. Maaleht 14.04.2005. <http://www.maakodu.ee/print.php?page=&grupp=artikkel&artikkel=2600>; 30.11.2009.
- Põldmäe**, Rudolf 1971. Varasem kodu-uurimine ja rahvaluule kogumine Saaremaal. – Paar sammukest eesti kirjanduse uurimise teed VII. Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi aastaraamat. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sander**, Heldur 2006. Tallinna vanalinn ja selle haljastus. Sirp 26.05.2006. http://www.sirp.ee/index.php?option=com_content&view=article&id=3380:tallinna-vanalinn-ja-selle-haljastus&catid=9:sotsiaalia&Itemid=13&issue=3114; 10.11.2009.
- Sergo**, Hermann 1984. Näkimadalad. 2. raamat. Tallinn: Eesti Raamat.
- Sillasoo**, Ülle; **Kukk**, Toomas 2009. Kanepi ajalugu ja tänapäev. Eesti Loodus nr 11. http://www.loodusajakiri.ee/eesti_loodus/index.php?artikkel=484; 30.11.2009.

Sõukand, Renata ja **Kalle**, Raivo (koostajad). 2008. HERBA: Historistlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus. [http://herba.folklore.ee/](http://herba.folklore.ee;); 10.11.2009.

Visnapuu, Henrik 1934. Üle kodumäe. Tartu: Noor-Eesti.

Wilde, Peter Ernst 1766. Lühhike õppetud mis sees monned head rohhud täeda antakse, ni hästi innimeste kui ka weiste haigusse ning wiggaduste wasto, et se kellel tarwis on, woib moista, kuidas temma peab nou otsima ning mis tulleb tähhele panna igga haigusse jures. Põltsamaa. <http://www.utlib.ee/ekollekt/eeva/index.php?lang=et&do=autor&aid=84>. 11.11.2009.

Internetiviited

Eelmäe, Lembit. Kodule. <http://www.valgark.ee/Luuletused%20Valgamaast.htm>; 04.12.2009.

<http://www.miksike.ee/docs/elehed/3klass/8talu/3-8-13-3talu.htm>; 04.12.2009.

Indigenous and alien in home garden

Essayistic contemplations about the importance and meaning of trees and (decorative) plants in our nearer and farther surroundings

Marju Kõivupuu

Centre for Landscape and Culture, Estonian Institute for Humanities,
Tallinn University

When we discuss identity, we usually ask what in our culture is uniquely ours or what are the cultural elements that have spread from us also to our neighbouring peoples and been firmly adopted by them. We claim that the knowledge of the past-time people about their home and its vicinity was solid and consistent and that, unfortunately, the memory of a modern person is short-term and fragmentary. In Estonia the impact of several generations' cultural interruption can also be felt. And this way recent past has created a Sovietish-tinged moment-person, for whom the long-forgotten old suddenly appears to be novel and special.

In his preface to Ants Viires's book „Trees and People”, Kalevi Kull says: *The life span of trees and houses is relatively similar; sometimes the former survives the latter, sometimes the other way round. Just like architecture bears signs of Man's former life, trees guide us at the reconstruction of history. [...] Old farm sites can be detected by the trees and bushes that are still growing there. [...] Also modern townspeople find no practical use in the last-century farmer's skills. History does not provide you with an occupation. Its idea is much more extensive. Our only possibility for keeping our culture alive is to co-mingle with nature.* (Kull 2000: 192–193.)

In our national-romanticist minds we tend to visualize the „old Estonian farmstead” drowned in greenery and surrounded by ancient trees. However, historical records and ethnological research prove that planting fruit-trees and laying out

ornamental gardens around farms is a relatively recent phenomenon in these regions. And isn't it namely due to this that we find the new settlements outside city borders or the so-called field villages hard to accept, because they are situated in open fields and seem to be as if naked – we miss the big trees and luxuriant well-maintained or wildly overgrown ornamental gardens, which testify to ancient settlement and the traditionality and continuity of our way of life.

We know that a significant distinctive feature of the identity system is the individual's belief that they belong to certain symbols or, to be more exact, to what these symbols express. (Ornamental) gardening outside and inside has also been characterized by the multicoloured and multi-layered cluster of narratives tinged with hidden or explicit didactics, which is an inseparable part of heritage culture, just like the discourse characteristic of cultural sciences on the subject of the indigenous and the alien – when and why does the alien (plant) become indigenous and vice versa.

Home design also reveals the dilemma that has caused arguments in other cultural spheres – the preference of either national or European: a barn-dwelling surrounded by domestic plants or a (farm) complex with modern architecture surrounded by a modern ornamental garden and a lawn.